

Kasvu globaaliin eettiseen vastuukykyisyyteen

Esitelmä Ekosäätiön seminaarissa
Helsingin Oodi-kirjastossa 22.9.2020

Reijo E. Heinonen

”Mitä heikommiksi demokraattiset instituutiot ympärillämme käyvät sitä tärkeämpi on pitää kiinni demokraattisesta eetoksesta, tasa-arvosta, ajatuksen ja ilmaisun vapaudesta. Eettisen ajattelun ja keskustelun puute on osasyynä yhteiskuntamme nykyhetken ongelmiin.
(Kansainvälinen vastuumme. Suomen malli 1995, 188, 25)

Lainaus on vuonna 1995 ilmestyneestä Suomen Rooman Klubin aloitteesta syntyneen työryhmän raportista, ”Kansainvälinen vastuumme. Suomen malli.” Sanat eivät ole menettäneet ajankohtaisuuttaan, päinvastoin.

Eettisen yhteisvastuun ongelmana on vaatimus yksilön itsensä muuttumisesta. Me pelkäämme omat arvomme kyseenalaistavaa ajattelua, identiteettiepävarmuutta. Usein ryhdymme puolustautumaan vähättelemällä omia vaikutusmahdollisuuksiamme, sitä miten vähän yksilö voi saada aikaan. Elämäntilanteeseensa vielä jäykistymätön nuoriso on eri asemassa. Se voi ryhtyä yrityksiin, jotka useimmista vanhemmista vaikuttavat utopistisilta ja joiden vaarana on epäonnistua.

Eräs nuorison projekteista, jossa olen ollut mukana, on ennakkoluulottomuudellaan saanut liikkeelle koululaisia ympäri maailman. Pohjois-Karjalan Enon kylästä alkoi 2000 verkkokoulu, ENO-projekti. Se esitteli YK:n ympäristökokouksessa 2012 Rioissa tavoitteen, jonka YK hämmästyksellemme nimesi kymmenen parhaan ympäristötavoitteen joukkoon. ENO-koulu lupasi istuttaa 100 miljoonaa puuta kansainvälisenä yhteistyönä vuoteen 2017 mennessä, jolloin Suomi juhli 100-vuotista itsenäisyyttään. Moni pudisteli päätään- mahtavatko nuoret pystyä? Työ edistyi projektiin kuuluvan 10000 koulun voimin ja syksyllä 2016 tuli tieto, että 97 miljoonaa puuta oli istutettu, tavoite saavutettaisiin itsenäisyytemme juhlavuodeksi.

Tämä olisi hyvä muistaa, kun kuulemme, että jokin asia ei kannata. Olisi kysyttävä kenelle toiminta ei kannata ja kenelle se kannattaa. Kannattaako se yritykselle sillä hetkellä kvartaalitaloudessa, osakkeenomistajalle, sidosryhmille vai yhteiskunnalle. Kannattaa-verbiin on tällä hetkellä sisäänrakennettu ajatus, että kyseessä on taloudellinen hyöty. Sen mukaan jokin asia kannattaa tai ei. Jos jokin liikenneyhteys, tehdas tai liikeyritys lakkautetaan liian harvoin mietitään sitä, että lakkautettu toiminta ainakin kannatti yhteiskunnan näkökulmasta. Se tuotti materiaalista tai immateriaalista hyötyä yhteiseksi hyväksi. Esim. junayhteyksiä lakkautettaessa kysytään, miten paljon yhteys tuotti tappiota, miten paljon sen ylläpitämiseksi täytyisi käyttää yhteisön varoja. Yhteiskunnan kannalta olisi tärkeä kysyä miten paljon tietyiltä harvaan asutuilta junayhteyksien poistuminen maksaa yhteiskunnalle, kun työssäkäynti estyy ja tavaroiden siirtyminen vaikeutuu, opiskelijoiden ja korkeakoulujen elämä hankaloituu. Yritysten perustamisia suunnitellaan vain hyvien logististen yhteyksien päähän. Lopputulemassa sidosryhmät, yhteiskunta ja luonto maksavat usein monin kertaisesti menetyksinä sen minkä yksittäinen suuryritys tai omistajat voitava (ks.viimeksi lyhyesti: P.Salovaara, J.Kujala, Yritys ei toimi umpiossa HS 17.9.2020). Hiilineutraaleja kestäviä liikennetkaisuja etsittäessä Keski-Euroopassa on herätty junaliikenteen etuihin ja yöjunaliikenteen edut on nostettu esiin Saksassa, Itävallassa ja Sveitsissä esim. on palautettu aiemmin toimineita yöjunayhteyksiä. On mahdollista että kokonaisvaltainen ekologinen

tarkastelu on johtamassa kannattavuuskeskustelun kysymykseen kenelle eri liikennemuodot ovat kannattavia.

Miettiessämme vaihtoehtoa sille, että raha ratkaisee liian usein valinnoissamme ja se näyttää olevan tärkein arvomme, voimme miettiä muita arvoja esim. Maslovin tarvehierarkiasta Allardtin johtamaa kolmijakoa, having, loving, being-arvot. Having arvot vastaisivat materiaalisia konkreetteja, loving- arvot yhteiskunnan vuorovaikutuskentässä vaikuttavia sosiaalisia arvoalueita. Being- arvot vastaisivat eksistentiaalisia immateriaalisia itsetietoisuuteen ja maailmankuvaan liittyviä arvoja.

Ilmiöiden vaikutusta arvioidessamme voimme tämän mukaan kysyä, millä arvoalueella se lisää, vähentää tai murskaa arvon tai koko arvoalueen. Yhteiskunnan toimivuuden kannalta ja kestävän kehityksen näkökulmasta olisi tärkeää, että nämä arvoalueet olisivat myönteisessä vuorovaikutuksessa ilman, että jollakin alueella saavutettu lisäys tai kehitys automaattisesti merkitsisi menetystä toisella. Tällöin kommunikaatiosta tai sen puutteesta muodostuu ratkaisun avain. Rakentava vuorovaikutus edellyttää, että kunkin arvoalueen käsitteet ja tärkein sisältö tunnetaan.

Tarvitsemme muutosprosessia, uuden oppimista, mutta sitä ei pidä sysätä koululaitoksen tehtäväksi, vaikka sillä onkin tärkeä rooli. Kyse on kasvusta vastuukykyisyyteen, joka koskee kaikkia iästä ja kulttuuritaustasta riippumatta. Pekingin kansainvälinen filosofikonferenssin otsikko kiteytti tämän lyhyesti ”Learning to be human”, ihmiseksi oppiminen. Ajatus liittyi Kiinan ikivanhaan konfutselaiseen traditioon tavalla, joka saattoi yhdistää eri puolilta ja eri kulttuureista tulleita osallistujia.

Käännös uuteen eettiseen vastuukykyisyyteen tuskin on kuitenkaan suoraviivaista kehitystä, pikemminkin se vaatii radikaalia kysymystä mikä oikeastaan on tärkeää. Eksistentiaalisessa filosofiassa Kirkegaard, Jaspers ja Heidegger ovat puhuneet hypystä ”Sprung” tuntemattomaan. Saksalais-yhdysvaltalainen filosofi Hans Jonas puolestaan on teoksessaan ”Vastuun käsite” (Das Prinzip Verantwortung 1979) kärjistänyt teknologisen aikamme maailmantilanteen seuraavasti: ”Nyt vapisemme nihilismin alastomuudessa, jossa suurin valta liittyy suurimpaan tyhjyyteen, suurin osaaminen pienimpään tietoon siitä, mitä varten tämä kaikki.” Pyrkinessään vastaamaan tähän Jonas rohkenee asettaa epämuodikkaan kysymyksen:

”On kysyttävä voimmeko luoda etiikan, joka hillitsee ja kanavoii suuret voimat, jotka uhkaavat tuhota meidät ilman, että palaamme pyhä-käsitteeseen.” Jonas 1984, 57)

Ottaessamme Jonaksen tulkinnan maailmantilanteestamme vakavasti joudumme kysymään mitkä tekijät ovat vaikuttaneet tähän lähes umpikujalta vaikuttavaan tilanteeseemme. Miksi luonnon monimuotoisuuden tuhoutuminen jatkuu kiihtyvällä tempolla ilman että olisimme havahtuneet näkemään globaalin eettisen maisemamme ja kantamaan siitä vastuuta?

Vastauksen voimme tässä yhteydessä yrittää antaa kolmen metaforan avulla.

Ensiksikin toteamme teknis-tieteellisen ajattelun kaksijakoisuuden yhteiskunnassa, kun se toisaalta edistää kehitystä ja monilta osin on elinehtomme, mutta toisaalta luo ongelmia, joita se ei itse pysty ratkaisemaan. Tätä nimitämme Titanic-syndromaksi.

Titanic- laivaa sanottiin edistyksellisyytensä johdosta uppoamattomaksi, kun se lähti neitsytmatkalle Southamptonista 1912. Kuitenkin upotessaan laiva vei, jäävuoreen törmättyään, mukanaan 1500 matkustajaa, jotka luottivat olevansa laivalla turvassa. Uskomme tekniikan kykyyn ratkaista kaikkivoipaisesti ongelmat saattaa tehdä meidät sokeaksi huomaamaan ihmisen itsensä tuoman arvaamattomuuden ja vaaratekijät.

Toisen oireyhtymän nimeän Raskolnikov-syndromaksi. Sillä tarkoitan Feodor Dostojevskin romaanin ”Rikos ja rangaistus” päähenkilön Raskolnikovin, köyhän ylioppilaan harhaista maailmankuvaa, jossa väkivalta kuuluu menestyksen saavuttamiseen. Lainaus: ”Sitten osoitin tutkielmassani, jos oikein muistan, että kaikki ihmiskunnan lainlaatijat ja uudistajat vanhimmasta aina Lygurgokseen, Soloniin, Muhametiin ja Napoleoniin saakka ovat olleet rikollisia jo siitä syystä, että he julkaistessaan uuden lain kumosivat vanhan, jota yhteiskunta piti pyhänä, ja syystä etteivät he kammonneet vuodattaa verta silloin kun verenvuodatuksesta saattoi olla hyötyä. (583)

Raskolnikovin syndroma oli se, että hän katsoi myös tavallisten ihmisten voivan ottaa oppia suurmiehien väkivallasta. Osoittamalla vain riittävää kovuutta ihminen saattoi kohota tavallisten ihmisten yläpuolelle, arvostetuksi ja kunnioitetuksi. Oman vuokraemännän ja tämän sisaren surmaaminen tuotti kuitenkin, hänen odotusten vastaisesti, häpeän ja vankilan eikä kunnioitusta ja kuuluisuutta. Romaani ei kuitenkaan pääty tähän, vaan kuvaa miten Raskolnikoville rakkauden ja hengellisen herätyksen myötä avautuu uusi elämännäkemyks.

Kolmatta vastuukykyisyyden heräämistä ehkäisevää oireyhtymää nimitän Keisarin vaatteet-syndromaksi. Andersenin sadussa keisarin hovivaatturit sanovat, etteivät tyhmit voi nähdä heidän tekemiään vaatteita. Niinpä itseään viisaana pitävä keisari ei halua myöntää, ettei hänellä ole vaatteita vaan käskee hovinsa toimimaan ikäänkuin hänen päällään olisi hoviin sopiva puku hienoine laahuksineen. Petosta kukaan ei halua paljastaa, jottei häntä tuomittaisi tyhmäksi. Vasta kun lapsi huutaa väkijoukosta, ettei keisarilla ole vaatteita, ihmiset alkavat luottaa omaan arviointikykyynsä.

Nykyajassa tämä saattaisi tarkoittaa, että lakien ja asetusten ”silkkiset” ja ”pellavaiset” tulkinnot auttavat peittämään lain hengen ja moraaliset ristiriidat. Liike-elämän tutkimuksessa puhutaan nykyisin ”moraalikaladosta”.

Miten selvitä em. kolmen syndroman aiheuttamista arvoristiriidoista ja edistää vastuukykyisyyden kasvua.

Vastuun kantajat

Eettisen vastuun kantamiseen voidaan oppia vähittäin kokemusten ja havaintojen avulla, mutta siihen voi kuulua myös ”hyppäyksiä” omaa olemassaoloa syvästi koskettavia nopeita arvotavoitteiden muutoksia. Aikoinaan puhuttiin siitä, miten Lissabonin maanjäristys 1755 muutti eurooppalaisen valistusoptimismin ”parhaasta mahdollisesta maailmasta”. Hiroshimaan ja Nagasakiin pudotetut atomipommien terveysvaikutuksista kärsivät ihmiset ja luonto vielä nytkin. Myös käsitykset kansainvälisen turvallisuuden perusteista muuttuivat.

Lähes jokainen etsivä ihminen tekee samoja omaan olemassaoloonsa liittyviä kysymyksiä kuten ”Mistä tulen?”, ”Mihin elämäni johtaa?”, ”Miksi kärsin?” Vastauksia ihminen etsii uskonnon, etiikan ja filosofian alueilta.

Saadakseen etsintäprosessiinsa tukea ja välittääkseen omia arvokokemuksiaan, pyhänä pitämiään asioita, ihminen kommunikoi kulttuurin eri muotojen, taiteen, kirjallisuuden, tieteen ja uskonnon opetusten avulla. Ihminen kysyy miten hänen tulisi ilmaista itseään siten, että se saisi vastakaikua omassa ympäristössään ja yhteiskunnan eri alueilla. Onnistuneina eettisen vastuun kysymysten esille nostajina voidaan pitää Charles Dickensin kuvauksia teollistuvan Englannin työläisten kurjuudesta, Harriet Beecher Stowen Yhdysvaltain orjuuden käsittelyä ”Setä Tuomon tupa” romaanissa tai Nelson Mandelan ja Desmon Tutun Etelä-Afrikan apartheidpolitiikan jälkeistä sovintoprosessia kuvaavia kirjoituksia.(taso2)

Jos omat eksistentiaaliset kokemukset ja niistä nousseet innovaatiot tulevat ymmärretyiksi, tämä sattaa vaikuttaa toiminnalliseen, expressiiviseen tasoon, politiikan, talouden ja sosiaalipolitiikan

päätöksiin. Laajasti koskettavien arvokysymysten onnistunut käsittely edistää sitä, että muodollisesti vastuuta kantavat saattavat tahot ryhtyvät valmistelemaan lakeja, asetuksia siten, että kansalaiset kokevat tulleen kuulluiksi ja hallinnollisten toimenpiteiden heijastavan yksilön eettistä oikeudenmukaisuuden tajua. Uusia teollisuustyötä koskevia lakeja hyväksyttiin Englannin parlamentissa. Amerikan orjuuden vastainen taistelu alkoi vaikuttaa yhteiskunnan ratkaisuihin. Etelä-Afrikan apartheidin aiheuttamia vammoja alettiin käsitellä nk. totuuskomissiossa. (taso 3) Jos tämä ei kuitenkaan onnistu, vaan yksilöt ja heidän sidosryhmänsä kokevat, ettei heidän sanomaansa ymmärretä tai haluta ymmärtää, he vetäytyvät omiin piireihinsä ja kehittävät sisäpiirikielen kommunikaatioonsa. Heidän sanomansa ei välity kulttuurin muotoja käyttäen päätöksentekijöille. Tästä seuraa, että jossain vaiheessa poliittisten ja taloudellisten päätöksentekijöiden ratkaisut ovat siinä määrin vastoin yksilöiden ja ryhmien kokemuksia, että nämä alkavat protestoida. Protestit eivät kuitenkaan pyri käyttämään yleisesti ymmärrettäviä kulttuurin, kirjallisuuden ja taiteen mahdollisuuksia kommunikoida muutoksen välttämättömyydestä. Sisäpiirin kieltä käyttäen hyökätään julkista päätöksentekoa vastaan. Mieltä osoitetaan Koraanit ja Raamatut käsissä ja luetaan niistä toimintaohjeet monimutkaisien ongelmien käsittelyyn. Tämä johtaa laajamittaiseen arvokonfliktiin, jonka aikana uskonnottomasta kulttuurista kehittyy kulttuuriton uskonto, fundamentalismi. Se taas saattaa muovata pinnallisesti ymmärretystä uskonnosta väkivaltaisen ideologian, kuten näimme tapahtuvan uskonnollispoliittisessa retoriikassa 1990-luvulla käydyissä Bosnian ja Kosovon sodissa.

Tarvitaan laaja vuorovaikutteinen eettisen tietoisuuden muutos, jossa eettisellä näkökulmalla on etusija lakia, taloudellista hyötyä ja sosiaalisia vaikutuksia arvioitaessa. Tällöin on hyvä tiedostaa miltä arvopohjalta taloudelliset päätökset nousevat. Useimmiten taloudellinen päätös niin suuressa kuin pienessäkin mittakaavassa merkitsee päätöstä lähimmäissuhteessa, miten ymmärrän lähimmäiseni kokevan taloudellisen päätöksen vaikutuksen ja pidänkö sitä oikeudenmukaisena. Ongelmaan ei ole yhtä yksinkertaista vastausta miten tämä tapahtuu, mutta on asenteita ja elämännäkemyksiä jotka voivat ohjata vähittäiseen ongelmien ymmärtämiseen.

Palaan mielessäni Afrikkaan. Ajamme Nigerian tuolloisen pääkaupungin Lagosin rantaa Afrikan pakolaissäätöperustajan Segun Olysolan kanssa ja keskustelemme siitä, miksei kyky kokea kiitollisuutta riipu siitä, miten paljon ihminen on saanut ja omistaa materiaalista hyvää. Hän kertoi tavanneensa ihmisiä pakolaisleireillä, jotka vaivoin tulivat toimeen, mutta osasivat iloita ja olla kiitollisia saamastaan. Hän oli tavannut myös varakkaita, joilta aina puuttui niin paljon, että he olivat tyytymättömiä ja osoittivat sen. Kiitollisuuden kykyä voimme pitää elämänviisautena ja luovana kykenä havaita myönteisiä asioita. Se on globaalin eettisen vastuukykyisyyden heräämisen kannalta oleellinen tekijä. Kiitolliselle ihmiselle omastaan jakaminen ei ole ongelma. Ongelma on se, että ne joilla esim. länsimaisissa hyvinvointiyhteiskunnissa on materiaalisesti ylenpalttisen paljon eivät osaa nähdä sitä mitä hyvää he ovat saaneet ja olla siitä kiitollisia.

Tämä johtuu usein siitä, että tyytyväiseksi ja onnelliseksi ihmistä eivät tee materiaaliset, having arvot, vaikka niiden puute on usein onnettomuus. Kiitolliseksi tekee kuten jo antiikin ajoista on todettu kohtuus, jossa sosiaalisen vuorovaikutuksen loving arvot ja yksilön eksistentiaaliset immateriaaliset arvot muodostavat tyydyttävän kokonaisuuden. Tämä vaatii luovaa näkökykyä, jolloin omasta jakaminen synnyttää onnellisuutta.

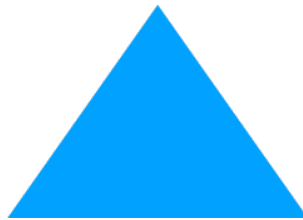
Globaaliin eettiseen vastuukykyyn kasvamisen voi aloittaa mietiskelemällä sitä mitä me kaikki suomalaiset olemme saaneet synnyinlahjana. Tätä itsekasvatusharjoitusta voi jatkaa miettimällä Yrjö Kallisen esittämää universaaliala ihmisen tavoitetta. Kirjassaan ”Ykseys moninaisuudessa” vuodelta 1937 hän kirjoittaa: ”Me olemme yhtä, ja siksi emme voi vahingoittaa toista vahingoittamatta itseämme. Me olemme yhtä, ja siksi meidän ainoa autuutemme ja rauhamme on tämän yhteyden tietoisessa elämisessä.”

Reijo E. Heinonen: Th.D., MA Professor of Historical Theology and Religious Education at the University of Joensuu/ University of Eastern Finland 1994-2003. Founding Dean of the theological Faculty 2002-2003. Promotion for the Doctor of Theology with a theme of current history at the university of Tübingen, Germany 1972. Senior lecturer in the teacher training School in Helsinki 1994-1980, Senior lecturer in the teacher training institute of the University of Turku 1980-1993. Seven Monographies and 150 scientific articles.

Recent academic activities are concentrated to the promotion of global ethic research and dialogue of religions and cultures. In the Johannesburg and Rio summits on sustainable development 2002, 2012 lectures on forest ethics and water ethics. Cooperation especially with departments of sociology, forestry in the University of Eastern Finland.

Eettisen vastuun kantajat

Eksistentiaalinen taso
Yksilö etsii vastauksia olomassaolon kysymyksiin:
”Mistä tulen?”, ”Minne menen?”, ”Miksi kärsin?”
Vastauksia: uskonnosta, etiikasta, filosofiasta

Itseään ilmaiseva ihminen
Impressiivinen taso
Kommunikaation välineet
Tieteestä, taiteesta, uskonnosta

Itseään toteuttava ihminen
välineet politiikasta,
taloudesta, tekniikasta,
tieteestä

Eettisen vastuun tasot

1. Eksistentiaalinen taso

Itseään etsivä ihminen

Uskonto
Etiikka
Filosofia

Kysymys:

Miten yksilö ilmaisee kokemuksensa globaalista vastuustaan kulttuurissa kommunikoitavalla ymmärrettävällä tavalla.

2. Impressiivinen taso

Itseään ilmaiseva ihminen

Kulttuuri
Tiede
Uskonnonfilosofiset opit

Kysymys:

Miten tiede/yliopistot/uskonolliset yhteisöt esittävät oman vastuukäsityksensä niin, että se otetaan politiikassa huomioon.

3. Ekspressiivinen taso

Itseään toteuttava ihminen

Politiikka
Talous
Sosiaalipolitiikka

Kysymys:

Miten valtio toimisi niin, että yksilöt kokisivat sen tapahtuvan eettisestä motivaatiosta käsin kaikkien parhaaksi.